

Józefa Kobylańska

Imię *Jan* w południowej Małopolsce w XVI–XVIII wieku (na podstawie *Ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka*)

Jest to jedno z najpopularniejszych imion męskich, także w Polsce, gdzie pojawiło się w źródłach pisanych w wieku XI. Występowało w rozmaitych postaciach: łacińskiej – *Johannes*, *Joannes*, potem w różnych postaciach polskich – *Jan* (1202) i innych (zob. Bubak 1993: 151; Kucala 1984 i in.). Imię *Jan* dostało się do polszczyzny wraz ze słownictwem religijnym. Pochodzi z języka hebrajskiego – *Johohanan* ‘Jahwe (Bóg) jest łaskawy’ – skąd przeszło do języka greckiego – *Joannes*, a stąd do łaciny. Wraz z chrześcijaństwem przejęły je także inne języki europejskie, a następnie również pozaeuropejskie (por. jw., a także Malec 1994: 243–250). Niektórzy badacze uważają, że imię to zostało przejęte do polszczyzny bezpośrednio z języka czeskiego, trzeba jednak stwierdzić, że postać tego imienia – *Jan* – mogła powstać także na gruncie polskim w wyniku kontrakcji: *Joannes* ≥ *Jān* ≥ *Jān* (w całym paradygmacie występowało *ā*, a następnie *ā*; por. gwarowe *Jon*, *Jona*, *Jonowi* itd.).

W Polsce imię to było bardzo popularne już w średniowieczu. Jak podaje Bubak (*op. cit.*), „na przełomie XIV i XV w. co ósmy mężczyzna w krakowskich księgach sądowych nosi imię *Jan*. Ustępowało wtedy tylko *Mikolajowi*” (por. też Bystron 1938: 213–215). A zatem imię *Jan* było popularne w Małopolsce, także w Małopolsce południowej, co potwierdzają *Księgi gromadzkie wsi Kasina Wielka*¹ (dalej KGKW) z XVI–XVIII wieku, z których wyekscerpowałam materiał ilustrujący omawiany tu problem. Ponieważ opracowałam tylko imię *Jan* (pozostałe imiona w opracowaniu), nie będę mogła pokazać, jak przedstawia się częstotliwość występowania tego imienia w stosunku do innych imion. Przedstawię natomiast wszystkie warianty – leksykalne, fonetyczne i słowotwórcze – tego imienia, a także ich wzajemne relacje ilościowe.

Imię *Jan* w pierwszych zapiskach KGKW, pisanych po łacinie, ma również postać łacińską – *Johannes* – i po raz pierwszy odnotowane jest w roku 1513, nato-

¹ Blizsze informacje na temat tego zabytku zob. Kobylańska 2006.

miast postać polska – *Jan* – pojawia się nieco później, w roku 1535, już w tekście polskim.

Oprócz postaci *Johannes* i *Jan* w naszym południowomałopolskim zabytku została utrwalona postać gwarowa z samogłoską *-o-* ($\leq \acute{a} \leq \bar{a}$) – *Jon* (pierwszy zapis – 1615) – oraz formy skrócone, pierwotnie hipokorystyczne – *Janek*, *Jonek* i *Jasiek* (wartość hipokorystyczna tych form uległa neutralizacji).

I. *Johannes*. Postać łacińska występuje zawsze w tekście łacińskim. Pierwsza zapiska, pochodząca z roku 1513, odnosi się do Jana Pieniązka, przedstawiciela magnaterii, ale imię to, w tej postaci, mogło być własnością zarówno szlachty (magnatów) i księży, jak też chłopów. Nosili je:

1. panowie i księża (ojcowie) o nazwiskach: *Pieniązek* (1513)², *Gogoliński* (1624) i *Zloczeński* (1757);

2. chłopci o nazwiskach: *Brzeg* (1543, 1535), *Brzegowicz* (1544), *Fleg* (1544), *Jasiek* ('Jašków')³ (*Johannis Jassek* 1519), *Kulach* (1550), *Lulek* (1564), *Niemiec* (1550), *Pieter* (*Johannes Pyeter* 1519), *Rura* (1538, 1541, 1542, 1550), *Strzeż* (1519), *Sutor* (1538), *Szwiec* (1543, 1550), *Obajtek* (*Ubajtek*) (1535, 1538, 1542), *Wałach* (1519), *Włegowiej* (1535), *Zwierz* (*Świerz?*) (1541), *Ziemiańin* (1602).

Imię to wystąpiło dwa razy z dookreśleniem mówiącym, który ze świętych Janów jest patronem. Taką postać imienia traktuje się jako jedno imię: *Frater Johannes Chrysostomus* (Jan Chryzostom 'złotousty') (3081 – 1624)⁴. Drugi interesujący przykład to podwójne imię – *Jan Konstanty*. Nosi je dominikanin: A.R.P.F. *Johannis Constantini* Morsky (3230 – 1629). Ten ostatni przykład traktujemy jako dwa odrębne imiona.

Jeden raz został też wymieniony *święty Jan Chrzcziciel* na oznaczenie terminu: *ad festum S[ancti] Joh[annis] Bap[ti]st[i] (3017 – 1622)*, a także *Jan* – trudno jednak odczytać, jaki: *in crastino sancti Johannis Eleemosyrrarii (!) (d. 16 novembris) (2671 – 1513)*.

Postać łacińska imienia *Jan* – *Johannes* – wystąpiła w analizowanych tekstach 44 razy, a nosicielami tego imienia było 23 (łącznie panowie, księża, chłopci), a prócz tego 3 świętych. Taki zapis stosowano, jak już podkreśliłam wyżej, tylko w tekstach łacińskich, a więc w tekstach pisanych, co miało miejsce w latach 1513–1600. I tylko jeden przykład pochodzi z roku 1602. W mowie, w komunikacji, używano zapewne postaci omawianych dalej.

II. *Jan*. Jest to postać ogólnopolska tego imienia. W KGKW wystąpiła po raz pierwszy w roku 1535: *przýššýššnýkový Ianowý Rurze* (2684 – 1535), a ostatni raz w roku 1767: *Ian Solarz* (3734 – 1767). Nosicielami tej postaci imienia są panowie i księża (ojcowie dominikanie) oraz (w przeważającej ilości) chłopci. Pięć przykładów mówi o świętym:

² Liczba w nawiasie oznacza rok zapiski.

³ Ten typ nazwy osobowej, za onomastami, traktuję jako patronimicum (zob. wyżej *Jasiek*).

⁴ Pierwsza cyfra oznacza numer zapiski, druga – po pauzie – rok zapiski.

1. panowie i książęta (ojcowie) – imię to nosili: *Niewiarowski* (pan) (1568) oraz ojcowie: *Chodorski* (1641) i *Waxmon* (1659). Dwukrotnie zostali wymienieni dominikanie o podwójnym imieniu – *Jan Paweł*: *O. Iqna Pawła* ekonoma (3437 – 1688) i *Oyca Iqna Pawła* Kraszkiewica (3421 – 1682);

2. chłopci. Najliczniejszą grupę nosicieli imienia *Jan* (w takiej postaci) stanowią chłopci, bo też głównie oni są podmiotami w toczących się sprawach opisanych w *Księgach gromadzkich wsi Kasina Wielka*.

Pierwszy zapis imienia *Jan* w odniesieniu do chłopca pochodzi z roku 1535 (zob. wyżej), a w całym zabytku nosicielami tej postaci imienia są chłopci o nazwiskach (mianach): *Brzeg* (1538, 1568), *Ceklarz* (1535), *Chałupka* (*Hałupka*) (1606, 1619, 1755), *Chęć* (1727), *Chrustek* (*Hrustek*) (1757), *Derka* (*Dierka*) (1559), *Forytarz* (1626, 1640, 1641), *Galeja* (1718), *Gąsek* (1634), *Gościej* (1660), *Jantek* (przeciwko *Ianowi Iantkowi*) (1602), *Kaim* (*Kaimów*) (1604), *Kaleta* (1663), *Kąsek* (1626, 1636, 1638, 1639, 1640, 1641, 1644, 1649, 1651, 1652), *Kędra* (1695), *Klubka* (1647, 1682), *Kłapa* (1676), *Knap* (1543, 1544, 1546, 1720), *Kołodziej* (1586, 1591, 1593, 1605, 1610, 1613, 1620, 1622), *Kubowicz* // *Kubowic* (1702), *Kuś* (1581, 1582, 1583), *Lach* (1624, 1626, 1629, 1636, 1648, 1649), *Ligas* (1698), *Lulek* (1560, 1564, 1565, 1586, 1623), *Łac(z)ny* (1629, 1636, 1639), *Łukasik* (1706), *Machaj* (1633), *Marek* (1554), *Marszałek* (1623, 1636, 1639, 1645, 1646, 1702), *Mistarczyk* (1677, 1693, 1728), *Mokrzyz* (-rz?>) (1619), *Mroszczek* (*Iqna Mroszcza*) (1613), *Mrozek* (1624), *Mucha* (1630, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1639, 1693), *Nowaczek* (1711), *Nowaczyk* (1726), *Nowak* (1623, 1699, 1711, 1718, 1726), *Pala* (1675), *Pazdur* (1706, 1748), *Piech* (1586, 1591), *Popławski* (1670), *Prokop* (1636) (zob. przypis 3), *Puto* (1605), *Rożyk* (<- Róg) (1748), *Rura* (1535, 1541), *Skowronek* (1623, 1757), *Skrobacz* (1621), *Skrzyniarz* (1608, 1624), *Skwarczek* (1683), *Solarz* (1767), *Straż* (-sz?) (*Iqn Stras*) (1624), *Strwog* (1605, 1607, 1608, 1623, 1624), *Strzeż* (*Strzyż*, *Strzesz?*) (*Iana Stresa* – *Stresa Iana* – 2999 – 1619, *Ian Strzys* – 2874 – 1606) (1606 – 1619), *Suchta* (1646), *Szafran* (1645, 1647), *Szafraniec* (1626, 1630, 1632, 1634, 1636), *Szwiec* (1535, 1541, 1549, 1565), *Wcisło* (1636), *Wyderka* (1638, 1648, 1714, 1733), *Ziemianin* (1582, 1593, 1598), *Zabnik* (1634), *Żądło* (1623).

Z przedstawionego materiału widać, że najczęściej używaną formą omawianego imienia jest *Jan* – łącznie 232 użycia, 73 nosiciele, prócz tego 5 świętych. W naszym zabytku imię to najliczniej pojawiało się w latach 1600–1650 (130 użycy, 31 nosiciele), a najrzadziej w przedziale czasowym 1650–1700 (22 użycia, 14 nosiciele) (zob. tabela 1). Nieco podobna sytuacja panowała w latach 1700–1767 (43 użycia, 14 nosiciele), co świadczy o tym, że imię *Jan* było w tym okresie wypierane przez inne imiona. Podobny stan panował również w latach 1535–1600 (37 użycy, 12 nosiciele).

Jeden raz wystąpiło marytonimicum – *Janowa* (1560);

3. święci: pięciokrotnie pojawił się w naszych tekstach *św. Jan* – dwukrotnie jest to *św. Jan Chrzyciel* (24 czerwca) i trzykrotnie bliżej nieokreślony *św. Jan*: na *S. Ian Krzyciel* przysły (małopolskie przejście nagłosowego *ch-* w *k-*) (3004 – 1620), a także: od *S. Iana* aż do *S. Michała* (3476 – 1695); na *S. Ian* (2923 – 1609),

na *S. Iqn* (2954 – 1616), na *S. Iqn* blisko przyszły (2938 – 1610). Zapewne idzie tu o św. Jana Chrzciciela, którego święto 24 czerwca, czyli w połowie roku, było częstym terminem m.in. różnych płatności (zob. Kobylińska 2004).

III. *Jon*. Ta postać imienia *Jan* powstała w wyniku przejścia $\bar{a}$ (z kontrakcji) w $\bar{a}$, a następnie w *o* (*Johannes* $\geq$ *Jān* $\geq$ *Jān* $\geq$ *Jon*). Postać z samogłoską $-o-$ – *Jon* (*ión*, *iona* itd.) występuje do dziś w gwarach tego regionu.

W KGKW tę postać imienia *Jan* – *Jon* – zanotowano tylko 8 razy, a nosicielami (5) jej byli chłopcy – 4. Jeden raz jest to święty:

1. panowie i księża: brak;

2. chłopcy: *Chrutek* (1719), *Klubka* (1719), *Kołodziej* (1615, 1619), *Pala* (1675). Ilość użytych w tej grupie – 8, nosiciele – 4;

3. święci: tylko jeden przykład: na *S. Jon* (nie wiemy, o którego świętego Jana idzie, ale najprawdopodobniej o św. Jan Chrzciciela) (1719).

Z przedstawionego materiału wynika, że ta postać imienia *Jan* wystąpiła w późniejszym okresie – w latach 1600–1719 – i odnotowano ją raczej niewiele razy. Jak pokazuje materiał, ani razu nosicielami tak brzmiącego imienia *Jan* nie byli przedstawiciele warstw wyższych i duchowieństwa, co potwierdza tezę, iż *Jon* to forma ludowa – gwarowa. Występuje do dziś w gwarze tego regionu, często też jako przezwisko.

Obok form podstawowych imienia *Jan* (*Johannes*, *Jan*, *Jon*) wystąpiły, aczkolwiek nielicznie, pierwotne hipocoristica – imiona skrócone z formantem $-ek$: *Janek*, *Jonek* i *Jasiek*.

IV. *Janek*. Ta postać imienia *Jan*, dziś powszechnie używana w języku ogólnym, pojawiła się w KGKW tylko 10 razy, a nosicielami jej byli wyłącznie chłopcy: *Kuś* (*Kuss*) (1593 – obok *Jan*), *Chęć* (1727) i *Mistarczyk* (1727), a więc nosiciele było tylko trzech.

V. *Jonek*. *Jonek*, derywat od postaci *Jon*, wystąpił w KGKW tylko jeden raz, ale nosiciele było dwóch: Między *Ionkami* [dwoma!] y Reyną *Mistarczykami*, młodzianami (3629 – 1628).

W gwarze gorczańskiej (zagórzańskiej) spotkać można także dziś, choć niezbyt często, tę postać imienia *Jan* – *Jonek* [*iónek*], także już w funkcji przezwiska. Jak pokazuje cytowany przykład, nosicielami tej formy imienia w KGKW byli chłopcy.

VI. *Jasiek*. Ta postać imienia *Jan*, genetycznie hipocoristicum z formantem $-ek$ ($-si-ek$), występuje, choć niezbyt licznie, w całym badanym okresie – od XVI do XVIII wieku – pierwszy raz zanotowano ją w 1554 roku, ostatni – w roku 1767. W najwcześniejszych zapiskach trudno czasem stwierdzić, czy *Jasiek* (zapis *lassek*) to imię chrzestne, czy obojętne, a więc miano, załączek nazwiska (przez nazwisko).

Nosicielami tej postaci imienia *Jan* byli w KGKW wyłącznie chłopcy o nazwiskach: *Kaliciak* (1767), *Krotki* (1605), *Miklaszek* (1767), *Pazdur* (1719), *Szlazyk*

(1753), *Śmiotanik* (1624), *Świerczak* (1741). Imię to w tej postaci wystąpiło w KGKW 11 razy, a nosiciele było 7. Należy jeszcze wyjaśnić nazwę *Jasiek* (*Jassek*), która, jak wspomniałam, wystąpiła w funkcji patronimicum. Oto owe przykłady: *Jassek* (*Jasiek* 'Jaśków') *Bartek* (1559, 1586, 1590), *Iantoss Jassek* (1554), *Prokop Jassek* (1590), *Jassek Stanisław* i *Stanisław Jassek* (1544, 1546, 1549), *Jassek Symek* (1549). Prócz tego dwukrotnie pojawiło się patronimicum – n. córki: *Jaśkowna*: *Zofia Jaskowna* (1554 i 1559).

Oto tabele ilustrujące występowanie imienia *Jan* i jego wariantów w *Księgach gromadzkich wsi Kasina Wielka*:

lata	Johannes		Jan		Jon		Janek		Jonek		Jasiek		Razem	
	uż.	nos.	uż.	nos.	uż.	nos.	uż.	nos.	uż.	nos.	uż.	nos.	uż.	nos.
1535–1600	43	22	37	12	–	–	3	1	–	–	–	–	83	35
1600–1650	1	1	130	31	2	1	–	–	1 (!)	2 (!)	4	2	138	37
1650–1700	–	–	22	14	1	1	–	–	–	–	–	–	23	15
1700–1767	–	–	43	16	5	2	7	2	–	–	7	5	62	25
Razem	44	23	232	73	8	4	10	3	1	2	11	7	306	112

Tabela 1

lata	Johannes	Jan	Jon	Razem
	święci	święci	święci	święci
1535–1600	1	–	–	1
1600–1650	1	4	–	5
1650–1700	–	1	–	1
1700–1767	–	–	1	1
Razem	2	5	1	8

Tabela 2

Tabela 1. pozwala stwierdzić, że imię *Jan* (w różnych postaciach) największą frekwencję w badanym materiale miało w latach 1600–1650 – 138 użyci, a także największą ilość nosicieli tego imienia – 37. Drugie miejsce zajmują lata wcześniejsze: 1535–1600 – 83 użycia i 35 nosicieli. Ilość użyci w latach 1650–1700 wyraźnie spadła – 23 użycia i 15 nosicieli, by znów się zwiększyć w XVIII wieku – 62 użycia, 25 nosicieli, co nie pokrywa się z obserwacją Bystronia, iż w XVIII wieku imię *Jan* schodzi na drugi plan po *Stanisławie* (Bystron 1938: 213). Formą imienia o największej częstotliwości w KGKW jest *Jan* (232 użycia i 73 nosicieli), przed formą łacińską *Johannes* (44 użycia i 23 nosicieli). Pozostałe formy imienia mają niską frekwencję – *Janek* 10 użyci i 3 nosicieli, *Jasiek* – 11 użyci i 7 nosicieli, oraz *Jonek* – 1 użycie i 2 nosicieli.

Zwróćmy uwagę, że postać *Johannes* to forma występująca tylko w tekstach (łacińskich) pisanych (też urzędowych), *Jan* mogło być zarówno formą występującą w odmianie pisanej (też urzędowej), jak i w odmianie mówionej (tak też dziś), natomiast *Jon*, *Janek*, *Jonek* i *Jasiek* to formy z języka mówionego, tu wprowadzone do odmiany pisanej (urzędowej). I jeszcze jedna uwaga: postaci *Jan*, *Janek* i *Jasiek* występują do dziś w języku ogólnym mówionym, choć samo imię *Jan* współcześnie nie jest zbyt często nadawane (ostatnio powraca do łask), natomiast postaci *Jon* i *Jonek* to formy do dziś używane w gwarze tego terenu. A zatem imię *Jan* w analizowanym zabytku, reprezentującym historyczną polszczyznę południowomłopolską, występowało w dwóch wariantach fonetycznych (*Jan* i *Jon*), w trzech wariantach słowotwórczych (*Jan* / *Jon*, *Janek* / *Jonek* i *Jasiek*) i obok postaci polskiej *Jan* miało wariant leksykalny – odpowiednik łaciński *Johannes*.

Bibliografia

- Bubak J., 1993, *Księga naszych imion*, Kraków.
 Bystroń J.S., 1938, *Księga imion w Polsce używanych*, Warszawa.
 Fros H., Sowa F., 1975, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków.
 Kobylińska J., 2004, *Językowe sposoby określania terminów XVI–XVIII w.* w Księgach gromadzkich wsi Kasina Wieka, *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Linguistica II*, Kraków, s. 123–139.
 Kobylińska J., 2006, *Księgi sądowe wiejskie – historia i wartość badawcza*, [w:] *Język w urzędach i w sądach*, red. M.T. Lizioś, Kraków, s. 125–136.
 Kucala M., 1984, *Imię Jan, jego postaci oboczne i derywaty*, „*Język Polski*”, t. LXIV, s. 64–70 (tu bogata bibliografia).
 Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, *Prace Instytutu Języka Polskiego PAN 94*, Kraków.

The Name Jan/John in Southern Lesser Poland in the 16th-18th centuries (on the Basis of *District Books of the Kasina Wielka Village*)

Abstract

The name *Jan/John* is one of the most popular masculine names. It came to Polish together with religious vocabulary – the first Polish record dates from the year 1202.

Material presented in the paper represents regional Polish language of Małopolska/Lesser Poland in the 16th to 18th centuries.

The name *Jan/John* occurred in the relic in a few variants: lexical, phonetic, and formative ones. Lexical Latin form *Johannes* occurred only in Latin records (46 times), Polish form *Jan* – till today the official form – has the highest frequency of use, so many as 237.

A phonetic variant of the name *Jan, Jon* – dialectal form – occurred 9 times while formative variants (original hipocristica) are certified in less number: *Janek* – a form widely used in common Polish till today – 10 times; *Jonek* (from *Jon*), dialectal form – one time, and *Jasiek*, today used both in common and regional Polish – 11 times.

The most frequently the name occurred in the years 1600–1650 (143 times), a little less often (84 times) in the years 1535–1600, next in the years 1700–1767 (63 times), and at last the most seldom in the years 1650–1700 (24 times).